

Historické okénko

K 60. výročí násilné smrti pedagoga Jana Uhra

Vladimír Spousta

Abstrakt: Studie je věnována univerzitnímu profesoru Janu Uhrovi – jedné z nejvýznamnějších osobností české pedagogiky v období mezi světovými válkami. Prostřednictvím genetických a obsahových aspektů několika jeho stěžejních děl postihuje autorovo filozofické nazírání, životní postoje, metody vědecké práce i charakteristické črty jeho lidského profilu.

Klíčová slova: pedagog Jan Uher, lidský profil, filozofické nazírání, politické postoje, vědecká práce, Problém kázně, Základy americké výchovy, Pracovní princip ve škole, Středoškolský student a jeho svět

Mravní síla Uhrovy osobnosti

„Není lhostejné, kdo obci vládne. Vládcové, strážcové zákonů, nejrozumnější a nejmravnější, vybírání z lidí nejnadanějších, nejstatečnějších, nejvtipnějších, nejpevnějších, nejvelkodušnějších, nejučenlivějších a nejvzdělanějších, nejvytrvalejších a nejohlednějších i nejoddanějších právnímu řádu, nejneúplatnějších, nejméně malicherných, z lidí vyzkoušených ve všech směrech – budou skuteční náčelníci obce, opravdoví vůdcové.“ (Uher, 1939, s. 2)

Tato Platonova slova volí Jan Uher v době expanze fašistického Německa, když hledá způsob, jak ukázat na samozvance fanatizujícího německý národ. I když záměrně citoval právě tuto myšlenku z dílny starořeckého filozofa, aby jí odkryl nejpalcivější politické a společenské problémy té doby, netušil asi, jaké důsledky to může a bude mít, protože nevěděl, že do nacistické okupace Československa zbývá už jen několik málo týdnů. A když se – plně v souladu se svým svědomím – stal spolustrůjcem národního odboje, je v listopadu 1939 (3. den po uzavření českých vysokých škol) při zatýkání odbojového vedení zatčen gestapem i on. Po tříletém věznění je odsouzen k trestu smrti a 27. října 1942 je v Berlíně jeho život z politické zvěle nacistů násilně ukončen. Vzácný a čistý člověk, vědec vynikajících kvalit odešel

v největším rozmachu svých tvůrčích sil – bez možnosti dokončit všechny své projekty.

Když jeho syn Boris konfrontoval život otce a jeho generace se životem své generace, vyjádřil se jednoznačně. Výstižně (a se závistí, jak sám říká) postihl nejvyšší hodnoty otcova života: „*Směl vždy bojovat za to, čemu věřil, směl vždy otevřeně hlásat svou pravdu. Směl být celý život demokratem a svobodným mužem.*“ Svoje rozvažování uzavírá Uhrovým životním krédem, které napsal jen několik hodin před odchodem na popraviště na desky bible (ta byla vrácena rodině): „... *i smrtí sloužíme vyšším cílům, nejen životem a prací...*“ (1994, s. 46)

Výpovědi spoluvězňů Jana Uhra jsou obdivuhodně jednoznačné. Shodně dosvědčují, že uměl „... *zůstat věrným sobě, svému přesvědčení, svému poslání...* V řadě vyhublých, zesláblých, bledých vězňů kráčival štíhlý, usměvavý, klidný muž...“ (Boček, 1946, s. 7, 8) Také PhDr. Tomáš Čep, který s ním v červnu 1940 sdílel věznění ve Vratislavi, na něho vzpomíná jako „... *na vzácný typ českého intelektuála, který v dobách fyzické i psychické trýzně nezapomněl myslet a tvořit pro lepší budoucnost svého národa.*“ (1946, s. 8) Uher totiž i za velmi těžkých podmínek ve vězení koncipuje (bez možnosti kontaktu s odbornou literaturou!) svoji **Vývojovou psychologii**, jejíž rukopis se zachoval v sešitové podobě. V době věznění se také zamýšlí nad filozofickým odkazem Jana Husa, J. A. Komenského a Tomáše G. Masaryka. Tak vznikly kapitoly z **Filozofie národní výchovy**.

Nástin životního a ideového úsilí Jana Uhra

Narodil se v Prostějově 28. 1. 1891 v rodině továrního dělníka. Po studiích na gymnáziu absolvoval abiturientský kurs na učitelském ústavu a vyučoval pak na různých školách na Moravě. Doktorát filozofie získal na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze v roce 1921 po obhájení disertační práce **Myšlenkové dílo Lindnerovo** (práce vydána 1924). Do povědomí odborné veřejnosti vstoupil dvěma spisy: **Občanská nauka a výchova** a **Rozhled po obecné pedagogice**. V nich je již patrna Uhrova celoživotní snaha akcentovat význam etiky pro výchovu k občanství.

Ze studijního pobytu v Ženevě u E. Claparèda, J. Piageta a A. Ferrièra vyzrála jeho první rozsáhlejší teoretickou práci **Problém kázně** (1924). Problematiku kázně (problém katexochén) řeší v širokých souvislostech interdisciplinárního nazírání: osvětluje ji nejen z pozic pedagogických, ale opírá se též o biologickou a psychologickou analýzu podmínek a procesu ukázněnosti. Odmítá jak pedocentrický anarchismus, tak přísné umravňování herbartovců, obě krajnosti však konfrontuje s národní tradicí a teprve v prizmatu všech těchto aspektů a příslušných vědních disciplín koncipuje kázeň zcela moderně. Na rozdíl od dřívějšího pojetí kázně jako prostředku k omezování

svobody dítěte chápe kázeň jako prostředek k ovládnání sama sebe: sebekázeň se mu tedy stává jedním z cílů výchovy. Na základě tohoto spisu se v lednu 1925 habilituje na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (habilitační kolokvium vykonal již v prosinci 1924), mimořádným profesorem pedagogiky byl jmenován o deset let později (zjara 1935).

Své poznání rozšiřuje studiem na Kolumbijské univerzitě (Teachers College), kde osobně poznává významné osobnosti americké pedagogiky a psychologie: Deweye, Monroea, Rusella a Thorndika, i vývojové proudy americké školy. Výsledkem tohoto pobytu byl obsáhlý materiál, z něhož čerpal pro nejvýznamnější své dílo – monografii **Základy americké výchovy** (1930). Postihuje v ní vzájemné vztahy a vývojové tendence americké školy a společnosti. I když vychází z koncepce Horace Manna, vyhýbá se zjednodušujícím kvantitativním výzkumným metodám i herbartovkému pojetí pedagogiky. Kriticky se staví též k jednostrannému přepsychologizování výchovy a do centra svého odborného zájmu staví dítě. Svých studijních cest využíval ke komparaci sociálních a kulturních poměrů domácích s poměry v jiných evropských zemích i v USA. K cizím pedagogickým teoriím se však vždy stavěl kriticky.

„Základy“ představovaly pro valnou část tehdejší učitelské veřejnosti „objevení Ameriky“. Otevíral jimi ono pomyslné okno do světa. Nejeden z jeho tehdejších postřehů se i v nových souvislostech naší doby stává velmi aktuální. Dva příklady za mnohé: Uher je přesvědčen, že „... *americké vzory při reformě naší školy máme přijímat obezřetně a při jejich přejímání máme přihlížet k rozdílům kulturního prostředí, vývoje a celkových poměrů*“ (s. 23), že nadměrná specializace vede ke ztrátě souvislostí a ke ztrátě živého vlivu učitele na žáka. Jak nápadná shoda s konstatováním současných odborných diskusí.

V roce 1934 zveřejňuje dvě práce: výsledky studijní cesty pod názvem **Několik pohledů na SSSR a spis Jak působí pochopení záhady pohlaví na dospívající mládež**. Spolu se studií **Pedagogické problémy pubertního věku** jsou tyto práce přínosné pro pochopení ožehavých výchovných situací v období biopsychického zrání jedince a pro pedagogicko-psychologické zvládání takových situací. Jedním z posledních Uhrových děl je **Pedagogická encyklopedie**, na níž začal pracovat spolu s Otokarem Chlupem a Josefem Kubálkem už na začátku třicátých let. (V rukopisu byla dokončena před nacistickou okupací, tiskem vyšla až v letech 1938–40.) I v současnosti reprezentuje cenné slovníkové dílo.

Když se v roce 1937 uvolnilo na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě místo po profesoru J. Hendrichovi, přešel Uher jako mimořádný profesor z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně na jeho místo. K Bratislavě vážala Uhra i rodinná pouta: žili tu jeho rodiče a sestra.

Na fakultě vedl pedagogický seminář a byl též členem Učenej společnosti Šafárikovej.

Uhrovo pojetí činné školy

Ovlivněn funkcionální koncepcí učební činnosti Eduarda Claparèda († 1940) a teorií myšlenkových operací Jeana Piageta († 1980) zdůrazňuje výchovný význam tělesné práce a její vliv na rozvoj duševních schopností žáků. Stává se tak jedním z propagátorů činné školy. Protože je přesvědčen, že duševním vlastnictvím žáka se může stát jen to, co sám pozná a osvojí si, prosazuje ve spise **Pracovní princip ve škole** (později ve spise *Praktická výchova a činná škola*) činnou školu jako nástroj umožňující prostřednictvím pracovních činností efektivní a trvalé osvojování vědomostí. V intencích soudobého pedagogického myšlení klade důraz na samostatně prováděné činnosti vychovávaného, kterými je provokován jeho zájem o sociální jevy okolního dění a zakládány dispozice pro kultivaci vlastního náhledu. Tak dostává žákův zájem o učení psychosociální rozměr. Pouze za těchto podmínek může podle Uhra školní vyučování žáky obohatit o vnitřní zkušenosti, které posouvají činnosti (a v nich rodící se dovednosti) do rovnocenné pozice s vědomostmi. Žáci získávají nové vzdělávací a výchovné hodnoty, a rozšiřují tak svůj vědomostní obzor. „*Aby se škola stala činnou, musí být založena na zásadě vlastní činnosti (samočinnosti), tedy v zájmu dětí.*“ (Uher, 1930) O propojení didaktických aktivit učitele, v jehož osobnosti spatřuje nejdůležitějšího činitele výchovy, s individuálními psychickými dispozicemi žáka usiluje též v práci **Hlavní zásady didaktické s ohledem na princip činné školy** (1926).

Středoškolský student a jeho svět očima Jana Uhra

Nejrozsáhlejším, bohužel ale také posledním dílem J. Uhra je **Středoškolský student a jeho svět** (1936). O psychologické orientaci práce vypovídá její podtitul: *Příspěvek k psychologii moravského studenta*. Výzkumná data získal převážně tradiční introspekční metodou – prostřednictvím dotazníku (v Uhrově terminologii „kvalitativní anketou“). V jeho rukou však tato nepřiliš spolehlivá metoda nepostrádá validity a je metodologicky plnohodnotná. Spis charakterizuje základní metodologický přístup, který je příznačný pro všechny Uhrovy práce, a to schopnost vidět problémy v širších souvislostech. Tato „vícepohledovost“ mu umožnila dospět k přesnějšímu poznání.

Autor vychází z bohatého dotazníkového materiálu (shromážděval ho téměř osm let), který mu umožnil poznat zájmy, názory a postoje adolescentů – především studentů učitelských ústavů a pedagogické akademie. Rozsáhlou výzkumnou sondou nahlíží do vztahu středoškolských studentů

k životu a k jeho hodnotám. Například při zjišťování zájmu respondentů o různé druhy umění dospívá k závěrům pedagogicky nepříliš radostným, když konstatuje nesoustavnost a povrchnost ve styku s hudebním uměním, udivující neznalosti z malířství a sochařství nebo naprostou absenci vědomostí o architektuře. Díky svému přátelskému vztahu ke studentům (ale i jejich poměru k němu jako ke svému učiteli) je s to o nich vypovídat s maximální otevřeností svědčící o vzájemné upřímnosti, ale i odpovědnosti a oboustranném respektu. Dílo je prostoupeno láskou k mladým lidem – je Uhrovým životním vyznáním a humanistickým poselstvím zároveň. Kniha vyšla necelý měsíc před jeho zatčením.

Osobité rysy Jana Uhra a jeho přístup k životu

Dominantní črty Uhrova lidského a vědeckého profilu tvoří jednak permanentně uplatňovaný aspekt k potřebám výchovné praxe a společenská angažovanost, jednak jeho bohatá pedagogicko-psychologická a filozofická erudice. Humanita, demokracie a svoboda – základní, opěrné pilíře jeho filozofického nazírání a konání – jsou přítomny v jeho vědeckém díle, v práci učitelské i v osobním životě. Nejzřetelněji jsou patrný v jeho pojednáních o filozofii výchovy, o cílech a stylu výchovy, o vztahu teorie a praxe, ale i o vztahu učitele k žákovi a o poměru individuálních a sociálních aspektů výchovy. V jeho životě nenacházíme rozpory ani kompromisy. Tvořil ve shodě s humanitními ideály Husa, Komenského a Masaryka, v jejichž odkazu nacházel oporu. Pro Uhra je příznačné, že ideje, které šířil, sám svou prací a celým svým životem uskutečňoval. Nikdy neodděloval politické a filozofické problémy doby od otázek pedagogických. L. Kolářiková vzpomíná na jeho filozofické, politologické a pedagogické analýzy Masarykových spisů: „... *poznali jsme, jak prožil svého Masaryka. Byl to žák hodný svého učitele.*“ (1946, s. 6)

Spolu s Otokarem Chlupem rozpracovával teorii vědeckovýzkumných metod – metodologii zjišťování, registrace a interpretace výchovných jevů. Jen díky svému široce založenému vzdělanostnímu základu a bohatým pedagogickým zkušenostem byl s to úspěšně čelit zjednodušujícím pohledům, jednostrannému chápání pedagogických jevů i nejrůznějším krajnostem ve filozofickém nazírání světa. Proto se také při promýšlení teleologických otázek pedagogiky distancoval od přeceňování empirického poznání pedagogické reality hlásaného pozitivisticky orientovaným F. Krejčím a odmítal i přílišnou spekulativnost pedagogických teorií předchozích údobí. Progresivně prosazoval nutnost úzké spolupráce pedagogiky s ostatními společenskovědními obory – tedy to, co požaduje i soudobá pedagogická teorie: interdisciplinární přístup při zkoumání pedagogických jevů. V jeho díle je tak formulován jeden ze základních metodologických principů současné pedagogiky.

Uher nebyl jen vysokoškolským profesorem ctícím teoretické myšlení. Jako vědec neztratil smysl pro všednodenní životní realitu a její potřeby, a proto také učil své studenty řešit pedagogické problémy praxe. Dobře věděl, že většina pochybení ve výchově pramení z nevědomosti. Protože se nikdy nevyhýbal ožehavým a rozporuplným výchovným otázkám a byl vždy připraven a ochoten o nich diskutovat, byl mezi studenty oblíben. „*Duchem aristokrat, chováním demokrat.*“ (Kolářiková, 1946, s. 6)

Smysl a poslání Uhrova pedagogického díla

Dílo Uhrovo je překvapivě rozsáhlé, zvláště uvážíme-li, že mu bylo osudem dopráno jen něco málo přes dvě desítky let (bibliografický soupis čítá 940 položek!). Kromě několika set odborných článků najdeme v seznamu řadu studií a několik monografií. Všemi jeho pracemi proniká přesvědčení, že „... *psychologické poznání má být východiskem každé pedagogické teorie i praxe* ...“ (Kolářiková, 1944, s. 70). Přestože v celém svém díle prosazuje filozofickou determinaci cílů výchovy, východiskem mu byla vždy jen fakta a konkrétní znalosti o dítěti jako ohnisku veškerého výchovného usilování: „... *při výchově vždy třeba dbát toho, aby všechno směřovalo ku prospěchu dítěte.*“ (1931, s. 7) Pozornost si ovšem zaslouží také jeho činnost v redakci časopisu **Psychologie** a jeho spoluúčast na vydávání pedagogických časopisů a **Pedagogické encyklopedii**.

Vzpomínáme-li osobnost J. Uhra, činíme tak proto, že mnohé jeho myšlenky jsou v kontextu soudobého úsilí o rekonstrukci edukologických věd a reformu školského systému stále živé. Uher vždy reagoval na aktuální problémy své doby a usiloval o jejich řešení. A protože byl přesvědčen, že inovovat školní práci není možné bez restaurace graduální učitelské přípravy, promýšlel – spolu s Otokarem Chlupem, Josefem Hendrichem a Václavem Příhodou – otázky reformy učitelského vzdělání v intencích světových pedagogických tendencí, aniž by opomíjel přínos díla G. A. Lindnera a ideje svého univerzitního učitele O. Kádnera.

Uher se svou spoluprací s Chlupem významně podílel i na upevnění pozice Pedagogického semináře Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v době mezi světovými válkami. I jeho zásluhou byl posílen vědecký charakter brněnské pedagogiky, a tím také možnost dosáhnout srovnání s pražskou pedagogickou školou. O kvalitě vzájemného vztahu obou protagonistů brněnského semináře vypovídá Chlup, když oceňuje Uhrovo vstřícnost a empatické schopnosti: „*Jak jsem byl vděčen mladému Uhrovi, který tehdy u mne hledal pohnutky ideologické nikoli scestné. Od té doby bylo uzavřeno přátelství, které mně přineslo mnoho krásných chvil strávených s mužem, plným životních ideálů, čínorodé vůle a pedagogického étosu vědeckého.*“ (Čach,

1996, s. 137) Nepřekvapuje proto, že po odchodu O. Chlupa do důchodu se Uher stal vůdčí osobností brněnské pedagogiky.

Při studiu Uhrova díla a „mapování“ jeho podílu na rozvoji pedagogického myšlení na moravské půdě v meziválečném období si zřetelně uvědomujeme, že každé ohlédnutí do minulosti, každá rekapitulace myšlenkového bohatství vytěženého z díla předchozích pokolení je užitečná jen tehdy, jestliže pomáhá současné společnosti při řešení jejích aktuálních problémů. A v případě Jana Uhra tomu tak je. Bez nadsázky je možno říci, že svou vědeckou, publikační i osvětovou činností připravil půdu pro pevné „zakotvení“ moravského pedagogického myšlení té doby i pro rozvoj novodobého, široce koncipovaného chápání pedagogiky jako vědy o výchově. V plejádě nejvýznačnějších českých pedagogů meziválečného období zaujímá výjimečné postavení nejen svým dílem, ale i svým tragickým životním osudem. Široký rozhled, myšlenkové bohatství a vysoké mravní kvality mu zajistily pevné místo v dějinách české pedagogiky.

Literatura

- BOČEK, L. Dr. Jan Uher v roli vězně. *Sociologická revue*, roč. 12, 1946, č. 4, s. 7–8.
- CACH, J. *Pedagogika a vědy jí blízké v Československu v letech 1918 až 1938*. 1. vyd. Praha: 1996.
- CACH, J., UHER, B. Dílo Jana Uhra. In SEDLÁK, J. *Jan Uher. Bibliografie*. Brno: Státní pedagogická knihovna, 1971, s. 2–16.
- CACH, J. Věrnost ideálům až po smrt (Jan Uher, 28. 1. 1891–27. 10. 1942). *Pedagogika*, 1991, roč. 40, č. 5–6, s. 707–709.
- CACH, J. Vzpomínka na Jana Uhra. *Pedagogika*, 1971, roč. 21, č. 1, s. 131–137.
- CHLUP, O., KUBÁLEK, J., UHER, J. *Pedagogická encyklopedie*. I. díl. 1. vyd. Praha: Novina, 1938.
- ČEP, T. Vězeňské rozhovory s univ. prof. Dr. Janem Uhrem o problémech národní výchovy. *Sociologická revue*, 1946, roč. 12, č. 4, s. 8–11.
- KOLÁŘÍKOVÁ, L. Jan Uher jako psycholog. *Psychologie*, 1944, roč. 9, č. 3/4, s. 69–71.
- KOLÁŘÍKOVÁ, L. Za Janem Uhrem. *Sociologická revue*, 1946, roč. 12, č. 4, s. 5–7.
- SEDLÁK, J. *Jan Uher. Bibliografie*. 1. vyd. Brno: 1971. 120 s.
- SCHAUEROVÁ, A. Jan Uher a jeho filozofie výchovy. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity. Řada pedagogicko-psychologická I* 28. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 47–50.
- SPOUSTA, V. Jan Uher. *Universitas*, 1991, č. 4, s. 35–37. ISSN 1211-3387.
- SPOUSTA, V. Živý odkaz pedagoga Jana Uhra. *Pedagogická revue*, 1993, roč. 45, č. 9/10, s. 565–572. ISSN 1335-1982.
- UHER, B. Jan Uher. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity. Řada pedagogicko-psychologická I* 28. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 35–46.
- UHER, B., UHLÍŘOVÁ-UHROVÁ, J. *Jan Uher (1891–1942)*. 1. vyd. Praha: 1993. 53 s.
- UHER, J. *G. A. Lindner ve světle svých deníků*. 1. vyd. Praha: 1928. 111 s.
- UHER, J. *Hlavní zásady didaktické s ohledem na princip činné školy*. 1. vyd. Praha: 1926.
- UHER, J. *Myšlenkové dílo Lindnerovo*. 1. vyd. Praha: 1924. 88 s.
- UHER, J. *Platonova výchova vůdců. Věda a život*, únor 1939.
- UHER, J. *Praktická výchova a činná škola. Nové školy*, IV, 1930.
- UHER, J. *Středoškolský student a jeho svět*. 1. vyd. Praha: 1939. 460 s.

- UHER, J. Výchova v rodině a ve škole. In *Vychovatelské čítanky*. Praha: Státní nakladatelství, 1931.
- UHER, J. *Základy americké výchovy*. 2. vyd. Praha: 1936.
- VESELÁ, Z. Osobnosti brněnského pedagogického semináře v meziválečném období. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity*. Řada pedagogicko-psychologická I 28. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 5-33.
- VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1992. 147 s.

SPOUSTA, V. K 60. výročí násilné smrti pedagoga Jana Uhra. *Pedagogická orientace* 2002, č. 3, s. 102–109. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Vladimír Spousta, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Poříčí 31, 603 00 Brno